

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

GIREIDI YA 12

TSHIVENQA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMBIRI A U THOMA (P1)

LUHUHI/ HAFAMUHWE 2018

MEMORANDAMU

MARAGA: 70

Memorandum uyu u na masiaari a 8.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandumu uyu u tou vha tsumban»ila fhedzi ya u thusa vha³oli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wo³he lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho ³aniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi ¹ewe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiiwaho kha mu³angano wa ndinganyiso.
- Memorandumu uyu u »o thoma wa dzulelwa dzulo nga vho³he vha kwameaho musu u ³ola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYON»IVHO [MARAGA DZA 30]

NDAELA KHA VHA¹OLI/VHAMAKI

Maga a u ³ola/maka tholokanyon»ivho:

Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupele³o wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo ¹ewa nda³iso nga nn»a ha musu vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu »i fanela u sumbedzwa.)

Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo lu²we lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye i³o kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha »i pfala, hu songo vha na nda³iso. Honeha, arali ipfi ¹i bvaho kha lu²we luambo lwo shumiswaho kha tshibveledzwa nahone ¹a lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a ³anganedzea.

Kha **mbudzi dzo vuleaho**, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/thikhedzo/³hu³huwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.

A hu na maraga dzine dza tea u avhelwa phindulo dzi ³o»aho NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/thikhedzo/³hu³huwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.

Musi phindulo ya ipfi ¹ithihi yo lavhelelwa hone mulingiwa a ¹ea fhungo ¹o³he, kha a ¹ewe maraga **tenda fhedzi** ipfi ¹o lavhelelwaho ¹o talelwa kana ¹o sumbedzwa.

Musi mbuno mbili/tharu dzi tshi ³o»iwa, ngeno nnzhi dzo ¹ekedzwa, kha vha make **fhedzi** mbili/tharu dza u thoma.

Kha vha ³anganedze u fhambana ha nyambotavhi.

Vhu¹we ha khan»iso ho vhaledzwa
Iyani kha sia³ari ¹i tevhelaho

NSC - Memorandum

Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha 34anganedze ZWO¹HE, 4e»ere 4i livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo 5walwaho nga vhu»alo.

MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA 1HALUTSHEDZO NA U PFESESA

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 Mu5wali u khou vhilahedzwa nga vhumatshelo ha vhaswa vhu thengathengaho/vhu si na fhulufhelo.√√ (2)
- 1.2 Ndi mbanzhe√ na 'nyaope'. √ (2)
- 1.3 Muvhuso wo fha34ela vhaswa fhethu ha u »imvumvusa√ wa dovha wa ita uri zwikoloni hu vhe na thero ya Ngudavhutshilo.√ (2)
- 1.4 Vha tswa musi vhe na sakha√ na u dzhiela vhalwadze vha dwadze-tshifu philisi dza ARV hu u itela u dzi shumisa u »iitela zwidzidzivhadzi ngadzo.√ (2)
- 1.5 Mulaedza ndi wa uri zwidzidzivhadzi zwi na masiandaitwa a si avhu»i kha lushaka, nga maan»a vhaswa.√√

KANA

- Vhaswa kha vha »ibvise kha zwidzidzivhadzi.√√ (2)
- 1.6 Naho 5wana o khakha hani, mubebi u a pfa vhu34ungu musi 5wana wawe a tshi pfiswa vhu34ungu/u dzhielwa vhukando vhu vhavhaho, sa u rwiwa kana u vhulawa nga u tou fhiswa.√√ (2)
 - 1.7 Khombo ndi ya uri vhoramitambo vhane vha wanala vho shumisa zwidzidzivhadzi, mulayo u a vha dzhiela vhukando ha u sa tsha dzhenelela kha mi34a34isano ya mitambo u swikela tshifhinga tshe vha tetshelwa tshone.√√ (2)
 - 1.8 Ndivho ndi ya uri vhaswa vha thanyele khonani mmbi dzine dza nga vha kunga/34u34uwedza uri vha »idzhenise kha khombo ya u shumisa zwidzidzivhadzi.√√ (2)
 - 1.9 - Zwikolo zwi tea u shumisana na tshipholisa kha u vhiga vhana vha tshikolo vha no dahela zwidzidzivhadzi zwikoloni.√
- U ramba zwiimiswa zwa tsivhudzo, sa SANCA, u tsivhudza

NSC - Memorandum

vhaswa nga ha masiandaitwa a zwidzidzivhadzi.√
[Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]

(2)

NSC - Memorandumu

- 1.10 Ee. Vhaswa vha no shumisa zwidzidzivhadzi vha tea u wana nda³iso i vhavhaho ngauri vha khou tshinyadza vhatu nga u vha tswela/u ³angula zwine vha vha nazwo.√√

KANA

Hai. Khwi²e ndi u tou mu vhidzela mapholisa ngauri a hu na muthu a re na panelo ya u dzhiela mu²we vhukando vhu vhavhaho/u huvhadza/u vhulaha mu²we muthu.√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.11 Ndi mutsiko une vhaswa vha itelana nga tshavho/nyimele i si yavhu»i ya mahayani/vhusiwana/u shaea ha mishumo, nz. [Zwivhili fhedzi zwi pfallaho.] √√ (2)
- 1.12 B/u pfa vhu³ungu.√ (1)
- 1.13 Tshifanyiso tsho sumbedza vhatukana fhedzi,√ ngeno na vhasidzana vha tshi daha zwidzidzivhadzi.√ (2)
- 1.14 Ndi nga mu isa ha vhashumelavhapo uri a wane thuso ya u bva kha iyi nyimele/ndi nga mu eletshedza u »ibvisa kha zwidzidzivhadzi√ ngauri zwi tshinya vhumatshelo ha muthu.√ (2)
[Kana zwi²wevho zwi pfallaho.]

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA B

- 1.15 Ndi **TSHIBVELEDZWA TSHA A.**

Tshibveledzwa itshi tshi nga thusa khwi²e ngauri tshi katela masia o fhambanaho ane a kwama vhumatshelo ha vhaswa. Vhaswa vha nga xeelwa nga vhumatshelo, vha balelwa nga mi³a, vha dzula vuvhotshwani, vha vhulahwa, nz. Mu²wali u sumbedza uri izwi yo no tou vha khaedu ya shango i kwamaho muswa mu²we na mu²we, hu sa sedzwi vhubvo kana muvhala.

KANA

Ndi **TSHIBVELEDZWA TSHA B**

Itshi tshi ³ana tsatsaladzo ya khombo ya zwidzidzivhadzi kha vhaswa zwi khagala. Ndi vhaswa vho netaho nga mitsiko ya vhutshilo, sa u shaya mishumo, vhusiwana, u shaya ndinganyiso, u kungwa nga khonani mmbi, nz. Izwi zwi ³ana luambo lu pfeseseaho nga u ³avhanya nga i³o ²a u vhona na u humbula.

[Maraga tharu kha kuhumbulele ku pfallaho.]√√√

(3)
[30]

**¹HANGANYELO YA KHETHEKANYO
YA A:**

30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO [MARAGA DZA 10]

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI A,U

Npila ya u maka manweledzo:

Manweledzo a tea u makiwa nga n»ila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
 - o Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
 - o Maraga 3 ndi dza luambo.
 - o 1hanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga musu mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
 - o Mbuno dza u bva kha 1-3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
 - o Mbuno dza u bva kha 4-5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
 - o Mbuno dza u bva kha 6-7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musu mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
 - o Khouthesheni dza u bva kha 6-7: ni songo avhela maraga dza luambo
 - o Khouthesheni dza u bva kha 1-5: avhelani maraga 1 ya luambo

PFESESANI:

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
 - o Vhamaki vha tea u khwa³hisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
 - o Vha songo ³usa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwa tsho khakhea. Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo ⁴a u fhedzisa ⁴i re n³ha ha tshivhalo tsho tetshelwaho vha litshe ayo majwe a manweledzo o salaho.

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA C

NO.	KHOUTHESHENI	NO.	MBUNO
1	'Mubebi muḡwe na muḡwe u na mushumo wo mu livhaho zwi tshi kwama vhutshilo ha ḡwana wawe, ngeno na ḡwana a tshi vha na ndavhelelo ya iyo tsireledzo u bva kha mubebi.'	1	°wana o tewa nga tsireledzo u bva kha mubebi na ene muḡe.
2	'Mubebi u na mushumo wa u gudisa ḡwana wawe vhu»ifari kwaho.'	2	Mubebi u tea u fun»edza ḡwana mikhwa yavhu»i.
3	'Mubebi kha kho»e ḡwana wawe musi o ita zwivhuya nga u tou zwi bula hu u itela uri na ene muḡe a zwi »ivhe.'	3	°wana u tea u kho»iwa arali o ita zwivhuya.
4	'Ri khou tshila kha shango ḡo ḡangananaho, ḡine zwikambi na zwidzidzivhadzi zwa vhusa vhana vhashu.'	4	Vhana vha tea u kaidzwa kha zwikambi na zwidzidzivhadzi.
5	'Mubebi kha vule zwan»a musi ḡwana a tshi bvisela khagala vhu»ipfi nga ha vhumatshelo hawe.'	5	Mihumbulo ya ḡwana nga ha vhumatshelo hawe i tea u ḡhonifhiwa.
6	'Zwithu zwine mubebi a pfa a sa zwi ḡanganedzi, kha zwi kaidze nga muya wa lufuno.'	6	Kha ri kaidze vhana nga maipfi a lufuno.
7	'Vhana vha fanela u gudiswa vhu»ifari kha zwi kwamaho zwa vhudzekani, ngauri ndi wone mushumo wa vhabebi wa u amba na vhana vhavho.'	7	U letshedza vhana kha zwa vhudzekani ndi mushumo wa mubebi.
8	'Hu na zwivhuya zwa musi mubebi a tshi tamba na vhana vhawe, hezwi ndi mushonga une wa bveledza vhushaka havhu»i vhukati ha mubebi na ḡwana.'	8	Ri fhaḡa vhushaka ho kunaho arali ri tshi tenda u tamba na vhana vhashu.
9	'Arali ri tshi nga ri uyu a si mushumo muhulwane ngoho ri nga vha ri tshi khou »ifhura nga murunzi wa ningo. Vhabebi kha ri »idzhenise kha uyu mushumo wa u khwathela vhumatshelo ha vhana vhashu.'	9	Ndi u »ifhura ha vhabebi arali vha nyadza vhu»ifhinduleli ha u ḡhogomela vhana vhavho.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESESANI: Zwi tevhelaho i tou vha tsumbo fhedzi; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

°wana u tea u wana tsireledzo u bva kha mubebi na kha ene muḡe. Mubebi u na mushumo wa u fun»edza ḡwana mikhwa yavhu»i a dovha hafhu a tewa nga u kho»a musi o ita zwivhuya. Vhana kha vha kaidzwe kha u »idzhenisa kha zwikambi na zwidzidzivhadzi. Mubebi u tea u tendela mihumbulo ya ḡwana hu u khwathela vhumatshelo hawe na u mu kaidza kha u »idzhenisa kha mikhwa mivhi. Vhana vha tea u eletshedzwa u sa »idzhenisa kha zwa vhudzekani. Mubebi kha vhe na tshifhinga tsha u tamba mitambo na vhana vhawe. U sa

londa vhana ndi u »ifhura.

[Maipfi a 92]

¹HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO [MARAGA DZA 30]**

Maga a u 3ola/maka KHETHEKANYO YA C:

- Mupele³o:
 - o Phindulo ya ipfi 4ithihi i tea u 2ewa maraga naho mupele³o wo khakhea, nga nn»a ha musu vkhakhi uho vhu tshi shandukisa 3halutshedzo ya ipfi 4ene⁴o.
 - o Kha phindulo ya fhungo 4o »alaho, vkhakhi ha mupele³o vhu tea u 2ewa nda³iso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
 - o Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u 2ewa i kha mupele³o wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafungo zwi tea u vha zwi kha »ivhafungo/girama yoneyone nahone yo 2ewa i kha mafungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha 3anganedze ZWO¹HE, 4e»ere 4i tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo 2walwaho nga vhu»alo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Mukungedzeli o shumisa ndovhololo(HAYAHAYA) u itela u kunga dzangalelo 4a vhatu/vharengi/u khwa³hisedza uri nn»u idzo dzo khwa³ha, ndi dzavhu»i vhukuma.√ (1)
- 3.2 '**Vha na haya havhu»i?**' (Tshiga tsha mbudziso.)√√ (2)
- 3.3 Ndivho ya mukungedzeli nga ipfi 'tsiavhafu' ndi ya u sumbedza uri nn»u dzo fha³iwaho afho dzo khwa³ha vhukuma/a dzi 3avhanyi u 3ahala.√√ (2)
- 3.4 Thekeniki: '... musu vho badela masheleni o fhelelaho.'√ Ma⁴e»ere/fonto 3hukhu vhatu vhanzhi a vha nga zwi londi u vhala, ngauralo a vha nga zwi elelwi uri a si vho³he vha no »o itelwa tshimima tsha u vula nn»u.√ (2)
- 3.5 D/vhomakone.√ (1)
- 3.6 Yo livhiswa kha vhatu vha no »ikona/vha shumaho zwavhu»i/vhane vha hola masheleni a vhone³alaho.√ Ngauri dzi sumbedza dzi npu dza mutengo wa n³ha na fhethu he dza (2)

Vhu²e ha khan»iso ho vhaledzwa
Iyani kha sia³ari 4i tevhelaho

NSC - Memorandum

fha³iwa hone hu vhonala hu na luhura lwa tsireledzo.v

[10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Kha vhaswa.√ Ndi vhone vha ʒanganaho na thaidzo/khaedu ya u »idzhenisa kha zwa vhudzekani musi vhe zwikoloni.√ (2)
- 4.2 Khaedu ndi ya u kolelwa nga vhaḡwe vhagudi/u sa tsha ʒhogomela mishumo ya tshikolo nga ngona/u fhidza tshikoloni nga nʒhani ha u ya kiʒiniki(tshikaloni)/u balelwa u »iʒanganedza/u ʒangana na malwadze a zwa vhudzekani. [Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)
- 4.3 Vha amba vho sinyuwa/vha shumisa maipfi a u go»a√ u sumbedza uri a vha ʒanganedzi u »ihwala ha vhana/vhasidzana musi vhe tshikoloni. [Na zwiḡwevho zwi pfalaho..] √√ (3)
- 4.4
- Vhabebi vha vhana vha tea u laya vhana vhavho nga ha khombo ya u »idzhenisa kha zwa vhudzekani vhu songo tsireledzeaho.√
 - Tshikolo tshi tea u vha na ndayotewa yavhu»i ine ya nga kona u langa u »ihwala ha vhagudi.√
 - Zwikolo zwi tea u ramba vha Mhasho wa Mutakalo u eletshedza vhagudi kha u »ihwala vha tshe tshikoloni.√ (3)
- [Na zwiḡwevho zwi pfalaho. Zwiraru fhedzi.] [10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NḡILA YONE

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 Khothe √ (1)
- 5.2 Munna√ Vhatukana vho vha vho dzula na uḡa **munna** wa miswaswo.√ (2)
- 5.3 Thungamamu >Vho-Nyamalwela vho mu vhona vhe na mu»uhulu wavho **ane a khou thoma u tunga ma»amu.**√√ (2)
- 5.4 Mu»uhulu wavho a fhindula a ri:√'Ndi√ Tshibuleni wa Vho-Nyamukapea.' (2)
- 5.5 '... dukana ḡa mbilu ntswu sa heḡi.'√ Muḡwali u sumbedza a tshi vhenga mutukana nga u shumisa ḡifurase 'dukana ḡa mbilu ntswu sa heḡi' ḡine ḡa khou mu titilidza u bvisela khagala vengo ḡine mukegulu vha vha naḡo kha mutukana/vhatukana; atsina a si vhoʒhe vhatukana vha mbilu ntswu.√√ (3)

¹HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGU¹E: 70